

Priebeh handlovského štrajku (1940) a jeho inštrumentalizácia v prednovembrovej historiografii

The development of the Handlová strike (1940) and its instrumentalization in pre-November historiography

Adam Šumichrast / sumichrast.a@mail.muni.cz

Historický ústav, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

Abstract

The study deals with the development and instrumentalization of the Handlová strike (1940) in the historiography before 1989. In the paper, I will provide the situation that preceded the strike and then the analysis of its process. It will also be necessary to determine who initiated the strike and what role the illegal communist movement played in it. I am going to compare the forms of instrumentalization with some of the claims made by historiography after 1989. In the context of instrumentalization of a strike, several questions arise. Was this a significant historiographic milestone? For what purpose was it used? Who and why was he the maintainer of his instrumentalization? How much influence had the communists during the strike?

Keywords

strike, Handlová, Ludak regime, labor history, communists, historiography, instrumentalization.

Úvod

Vystúpenie baníkov v Handlovej na jeseň 1940 sa do dejín zapísalo tým, že išlo o najväčší štrajk počas Slovenského štátu (1939–1945). Tematika sociálnych zápasov či odborového hnutia sa v československej historiografii pred rokom 1989 tešila značnej obľube, keďže tvorila významný ideologický pilier vtedajšieho režimu. Po revolúcii v roku 1989 tieto témy ustúpili do úzadia, ale v poslednej dekáde sa, najmä v českej historiografii, situácia výrazne zlepšila.¹

V príspevku predstavím situáciu, ktorá štrajku predchádzala a následne analýzu jeho samotného priebehu. Potrebné bude takisto určiť, kto bol iniciátorom štrajku a akú úlohu v ňom zohralo ilegálne komunistické hnutie. Ďalej sa budem zaoberať jeho inštrumentalizáciou tzv. marxistickou historiografiou spreď roka 1989, ktorej závery porovnam s niektorými tvrdeniami prác vzniknutých po roku 1989. V kontexte inštrumentalizácie štrajku vyvstáva viacero otázok. Išlo o dôležitý historiografický medzník? Na aký účel sa využíval? Kto a prečo bol udržiavateľom jeho inštrumentalizácie? Aký význam sa pripisoval pôsobeniu komunistov pôsobiacich v ilegalite počas štrajku?

Otázne takisto je, či mal handlovský štrajk aj svoj širší význam. Preto považujem za potrebné, ako som už uviedol, podrobne analyzovať samotný štrajk a jeho dopady v širšom kontexte režimu Slovenského štátu. Po roku 1989 vzniklo iba málo prác zaoberajúcich sa problematikou handlovského štrajku. Zaujímavá je zmena jeho hodnotenia v porovnaní s produkciou prednovembrovej historiografie.² Preto sa budem touto otázkou zaoberať. Pokiaľ ide o neofudácku historiografickú spisbu, tematika handlovského štrajku v nej nerezonovala.

Podľa slovenského historika Lubomíra Liptáka existujú tri významové roviny, na základe ktorých sa reprodukujú dejiny reprezentované ako hodnota. Prvou je „oficiálna rovina“ – tú predkladá vládnucci režim a predstavuje inštitucionálne vytvorený a reprodukováný historický kánon šírený viacerými spôsobmi (školský systém a vzdelávanie, prezentácia na verejných priestranstvách, oslava štátnych sviatkov). Na vytváraní historického kánonu participujú aj historici. Tí by však mali byť kritickí. Ich úlohou je rozvíjať slobodné bádanie a na základe svojich zaužívaných postupov a dostupných prameňov interpretovať dejiny. Historici tak podľa Liptáka predstavujú druhú rovinu – vedecký diskurz. Tou poslednou je rovina osobná – predstavuje sociálne milieum, ktoré obklopuje každého jedinca s vlastnými zážitkami a súvisí aj s prípadnou pamäťovou stopou v re-

1 Pozri výhľadový zborník *Problematika dělnictva v 19. a 20. století I*. Bilance a výhledy studia. Edd. S. Knob, – T. Rucki. Ostrava 2011. Z najnovších prác napr. *Průmyslové dělnictvo v českých zemích v letech 1938–1948*. Edd. D. Janák – S. Kokoška. Praha 2019. K obdobnému procesu aj v rámci výskumnej orientácie západnej historiografie. Po boome *labour history* v 60. a 70. rokoch 20. storočia priniesol kolaps komunistických režimov oslabenie robotníckych strán, čo vplývalo na posun od sociálnej histórie k novej oblasti kultúrnych dejín. Pozri Koller, Christian: *Streikkultur*. Performanzen und Diskurse des Arbeitskampfes im schweizerisch-österreichischen Vergleich (1860–1950). Bern 2009, s. 19.

2 Pozri Syrný, Marek: *Slovenskí komunisti v rokoch 1939–1944*. Náčrt dejín komunistickej strany Slovenska v odboji a v povstaní. Banská Bystrica 2014, s. 45–49; Černák, Tomáš – Mocko, Martin: *Husák*. V odboji a SNP 1938–1945. Bratislava 2016, 158–160.

gióne.³ V štúdiu sa zameriam iba na rovinu vedeckého diskurzu. Vzhľadom na charakter historiografickej spisby minulého režimu však predpokladám výrazné prepojenia s rovinou oficiálnou.

Pri sledovaní vývoja inštrumentalizácie štrajku a vôbec vnímania handlovských udalostí v minulom režime tak budem vychádzať z prác vyprodukovaných v rámci tzv. marxistickej historiografie. Systematicky a detailne sa témou zaoberal historik Milan Strhan, a jeho dielo považujem za najautoritatívnejšie, pokiaľ ide o tvorbu spred roka 1989. Z jeho prác som vychádzal aj pri vlastnej analýze.⁴ Ďalej využijem poznatky získané pri tvorbe práce o historiografii dejín robotníctva v Slovenskom štáte pred rokom 1989.⁵ Pracoval som v nej s vyše tridsiatkou tematických titulov a väčšina z nich obsahovala aspoň stručnú zmienku o handlovskom štrajku. Pre potrebu štúdie som vybral aj protifašistické periodikum *Bojovník*, ktoré s rôznymi obmenami vychádza od povojnových rokov dodnes.⁶ Je špecifické tým, že sa zameriava na obdobie druhej svetovej vojny a odbojovú činnosť, medzi ktorú možno zaradiť aj štrajk počas ľudáckeho režimu.

Štrajk bol v Slovenskom štáte ústavne zakázaný, čo z hľadiska typológie štrajkov domnelo prináša zjednodušenie. Otázka štrajkovej legality, ktorá predstavovala tému napr. v medzivojnovom období, tak nezohráva žiadnu rolu. Avšak hovorí v tomto kontexte o divokom štrajku, ktorý právny rámec definuje ako nelegálny, nedáva zmysel. Všetky štrajky uskutočnené počas ľudáckeho režimu by boli divoké. Pre tento prípad je vhodnejšie použiť definíciu divokého štrajku ako málo či vôbec organizovaného, ktorý začne spontánne a bez formálnych náležitostí ako štrajkový výbor, prípadne je vedený mimo odborovej organizácie.⁷ Handlovský prípad však fakticky naplnil klasické parametre: došlo k ustanoveniu štrajkového výboru, prebiehali rokovania a zapojenie odborov. Preto by som aplikoval prístup poukazujúci na príčiny vzniku štrajkov v kontexte ekonomického nedostatku a deprivácie (tzv. protestný model).⁸ V texte sa ďalej pokúsim zodpovedať na otázku možného politického presahu charakteru štrajku.

3 Lipták, Lubomír: *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava 2011, s. 191.

4 V roku 1954 mu v Historickom časopise vyšla štúdia o handlovskom štrajku (*Štrajk v Handlovej roku 1940*. HČ 1954, 2, s. 465–479). V roku 1960 na túto tému vydal monografiu (*Handlovský štrajk 1940*. Bratislava 1960). Podrobne štrajk rozpracoval aj v kolektívnej monografii venovanej handlovským baniam „Handlová čierna a červená“ z roku 1966. Práve tento text považujem za najkvalitnejší a najobjektívnejší, preto ho využívam najčastejšie.

5 Pozri Šumichrast, Adam: *Analýza dejín robotníctva v Slovenskom štáte v historiografii spred roka 1989*. SHN 23, 2019, s. 259–292.

6 Sledoval som okružhle vydania časopisu vo vzťahu k štrajku – po piatich rokoch.

7 Knob, Stanislav: *Hospodárske boje medzi zamestnanci a zamestnavateľi v rakouské monarchii na prelomu 19. a 20. storočia*. *Historica : revue pro historii a příbuzné vědy* 1, 2010, s. 132; *Kultúra sveta práce. Právo na štrajk*. Ed. M. Švec. Bratislava 2013, s. 65.

8 Koller, Ch.: *Streikkultur*, s. 10–11.

Životné pomery v Slovenskom štáte a situácia pred štrajkom

O Slovenskom štáte, ktorý vznikol v marci 1939, koluje dodnes veľa mýtov. K tým najvytrvalejším patrí ten, že na Slovensku „bolo dobre,“ pretože hospodárstvu sa darilo.⁹ S takýmito tvrdeniami sa niekedy môžeme stretnúť aj mimo naratívu neofudáckej historiografie, hoci sa prevažne vyskytujú v novinárskej tvorbe a medzi amatérskymi recipientmi histórie. Samozrejme, v porovnaní s protektorátom Čechy a Morava či územiami priamo postihnutými vojnou sa na Slovensku žilo lepšie, avšak to by sme si museli odmyslieť politické prenasledovanie Židov či ďalších nepohodlných ľudí. Celková sociálna situácia ale bola komplikovanejšia a o blahobyte sa hovoriť nedá. Veľkým problémom bola inflácia a nedostatok tovarov. Mierny nárast miezd v rokoch 1939 a 1940 nedokázal vyrovnať tieto negatíva. Na chýbajúce potraviny sa zavádzali prídelové lístky.¹⁰ Handlovským baniam sa však hospodársky darilo – v rokoch 1939 a 1940 došlo k vzostupu ťažby, uhlie malo výborný odbyt. Životné podmienky baníkov ale neboli vôbec dobré. Neprispiela im ani katastrofálna bytová situácia v robotníckej kolónii či zanedbané sociálne zariadenia.¹¹ Zlé životné podmienky vytvárali potenciálne ohniská odporu. Ministerstvo vnútra vydalo začiatkom februára 1940 dokonca tlačový pokyn: „*Vo všetkých periodických časopisoch, vydávaných a tlačných na území Slovenskej republiky nech sú pozastavené články, úvahy a state, ktoré by sa zaoberali hladinou cenovou, stúpaním cien životných potrieb, nedostatkom potravných článkov dennej potreby a ktoré by priamo alebo nepriamo podnecovali mzdové hnutie.*“¹² V rovnakom období sa šíril takisto komunistický leták, ktorý informoval práve o náraste cien a poklese životnej úrovne.¹³

Zlé životné podmienky, ktoré sa zhoršovali, stáli za požiadavkami na zvýšenie miezd baníkov v marci 1940. Veliteľ žandárskej stanice sa vyjadril, že „*v poslednom čase badať medzi robotníctvom nespokojnosť pre nedostatok životných potrieb a zvýšenie ich cien, najmä u robotníctva národnosti nemeckej, ktorí, ako bolo dôverne oznámené, mienia predložiť svoje požiadavky na zvýšenie plátov.*“¹⁴ Baníci nakoniec dosiahli čiastočný úspech a zvýšenie plátov vo forme 8 až 10% drahotného príplatku k mzde.¹⁵ Situácia sa však neupokojila. Ústredná

9 Pozri napr. Krekovič, Eduard – Mannová, Elena – Krekovičová, Eva: *Mýty naše slovenské*. Bratislava 2005, s. 184–186.

10 O chýbajúcich základných potravinách v obchodoch sa dozvedáme aj z výpovedí pamätníkov. Na čiernom trhu stálo kilo múky 30 korún, zatiaľ čo denná mzda najkvalifikovanejšieho baníka – predáka, mala výšku okolo 40 korún. Pozri *Spomienka účastníka štrajku Jána Štencla*. Bojovník VIII, 1965, s. 4.

11 *Čierna a červená*. Ed. B. Kostický. Bratislava 1966, s. 246–247.

12 Chreňová, Júlia: *Dokumenty k dejinám komunistickej strany na Slovensku (1938–1944) I*. Bratislava 1988, s. 307–310. Bližšie k štatistickým údajom ohľadom životných nákladov, miezd a cien, pozri Mičko, Peter: *Hospodárska politika Slovenského štátu (Kapitoly z hospodárskych dejín Slovenska v rokoch 1938–1945)*. Krakov 2014, s. 46–47.

13 Chreňová, J.: *Dokumenty*, s. 252–255.

14 Strhan, M.: *Handlovský*, s. 38.

15 Tamže. Ešte pred marcovými požiadavkami hlásilo v januári 1940 prezídium ministerstva vnútra podozrenie, že v Handlovej môže dôjsť k štrajku. Dokonca bol ohlásený aj podozrivý z organizácie štrajku, ktorým mal byť istý Ikrényi. Pozri Štátny archív Bratislava, fond Okresný ľudový súd Bratislava, spis 35/48, inv. č. TnEud 24/46, Obežníky a rozkazy, Prezídium ministerstva vnútra ÚŠB.

štátnej bezpečnosti (ÚŠB) v lete upozorňovala, že v Handlovej hrozí vypuknutie komunistického štrajku.¹⁶ Pokiaľ ide o komunistov, možno konštatovať, že ľudácke úrady ilegálnu činnosť komunistov zaznamenávali v baníckom centre kontinuálne už od roku 1939.¹⁷

V handlovskom štrajku zohral významnú úlohu nemecký element. Preto je nutné pozastaviť sa pri tejto problematike a popísať národnostnú situáciu v Handlovej. Do vzniku Československa bola Handlová takmer čisto nemeckým mestom. Až následne začalo pribúdať slovenské obyvateľstvo tvorené najmä pracujúcimi v baniach. V roku 1935 žilo v Handlovej 5388 Nemcov, 4220 Slovákov, 359 Čechov a 326 Maďarov.¹⁸ V roku 1938 bolo Nemcov 6355 a Slovákov 3568, o dva roky neskôr Nemcov mierne ubudlo (6222), zatiaľ čo Slovákov kontinuálne pribúdalo (4264).¹⁹ Národnostná otázka dovtedy nehrala v Handlovej veľkú rolu. Avšak ako sa postupne začala meniť politická situácia a Európou prešla vlna fašizácie, národnostné problémy začali pod vplyvom nacionalistickej rétoriky nadobúdať širší rozmer. Nárast fašistického vplyvu badať v Handlovej pri voľbách do závodnej rady v roku 1936. Ľudáci aj nemeckí nacisti získali istý vplyv, hoci nie veľký. Začali však oslovovať časť robotníctva.²⁰

Medzi handlovskými Nemcami vládli špecifické vzťahy, ktorých dopady mali vplyv aj na dianie počas štrajku. Môžeme hovoriť o základnom rozdelení nemeckej komunity na dve skupiny. Prvú skupinu predstavovala roľnícka časť obyvateľstva, na ktorej čele neformálne stál starosta obce Pavel Herzog. Vyznačovala sa pronacistickým nacionalizmom a konzervativizmom a voči baniam sa správala veľmi kriticky. Druhú skupinu predstavovali Nemci činní vo vedení DP (*Deutsche Partei*), na ktorej čele stál Franz Karmasin. Korene sporu mimo formálnych straníckych príčin spočívali v rozdielnom nazeraní na pomer k Slovenskému štátu a Slovákom ako takým. Herzogovci presadzovali variant protektorátnej okupácie Slovenska, pričom chceli, aby bol banský závod výhradne v rukách Nemcov. Karmasin zase zastával oficiálnu nacistickú politiku, ktorá v tom čase vytvárala príbeh o vzorovom štáte a „usmievavom Slovensku.“ Ako uviedol: „Predovšetkým je našou úlohou starať sa o to, aby v tejto krajine bol poriadok, aby tu neboli nijaké nepokoje, aby Vodca v týchto ťažkých časoch nemusel stratiť ani minútu zo svojho vzácneho času starosťami o nás a našu krajinu.“²¹ V decembri 1939 Karmasin pozbavil Herzoga funkcie náčelníka *Freiwillige Schutzstaffel* a predsedu miestnej pobočky DP. Spor sa ďalej vyostroval a musel ho urovnávať zástupca slovenského referátu Volksdeutsche Mittelstelle Henninger.²²

Tieto vplyvy sa prejavili aj u samotných nemeckých handlovských baníkov a odborov, kde sa tiež vytvorili dve krídla. Prvé, reprezentované najmä odborárskym vedením, malo bližšie skôr k Herzogovcom a odmietalo spoluprácu so slovenskými predstaviteľmi,

16 Strhan, M.: *Handlovský*, s. 40.

17 Kostický, B.: *Čierna*, s. 249.

18 Tamže, s. 225.

19 Strhan, M.: *Handlovský*, s. 26.

20 Kostický, B.: *Čierna*, s. 233.

21 Lipták, Lubomír. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava 1998, s. 219.

22 Bližšie o spore pozri Kostický, B.: *Čierna*, s. 252–255.

vrátane odborových predstaviteľov.²³ Druhé krídlo malo opačný postoj, spolupráci sa nebránilo. Niektoré výpovede v rámci dobového vyšetrovania štrajku poukazujú na to, že jeho cieľom bolo prevziať bane pod nemeckú kontrolu.²⁴ Avšak pokiaľ ide o vlastnícke vzťahy, väčšinu účastinného kapitálu baní vlastnil Spolok pre chemickú a hutnícku výrobu, ktorý stál v tieni nemeckého koncernu IG Farben, kde mali rozhodujúci vplyv Nemci.²⁵ Tí mohli dosiahnuť žiaduce zmeny inými spôsobmi ako formou vyvolania štrajku.

Handlovskému štrajku predchádzala skutočnosť, že 30. septembra vypršala baníkom kolektívna zmluva. Predstavitelia nemeckých odborov tak začali pracovať na návrhu novej zmluvy. Vzhľadom na narastajúce ceny potravín požadovali až 67% rast miezd.²⁶ Slovenskí odborárski predstavitelia sa takému radikálnemu navýšeniu bránili a považovali požiadavku za neserióznú. Zakrátko došlo k spoločnému stretnutiu nemeckých a slovenských odborárov, kde prezentovali svoju predstavu aj predstavitelia slovenských kresťanských odborov. Nakoniec odborári sformulovali spoločný návrh (podobný pôvodnému nemeckému), ktorý bol zaslaný na ústredňu slovenských kresťanských odborov v Bratislave a správe baní. Záležitosť sa však naťahovala. Aj preto sa 2. októbra na schôdzi Deutsche Gewerkschaft v hostinci u Tonhausera, kde sa stretlo zhruba 150 baníkov, začali niektorí z nich ozývať v prospech štrajku.²⁷ Nakoniec dostala správa baní zo strany odborov 17. októbra dvojdnové ultimátum na vyjadrenie k situácii. Problém spočíval v tom, že sa aktuálne pripravoval nový vládny zákon o určovaní miezd. Minister vnútra Alexander Mach dal dokonca podnikom ešte začiatkom októbra avízo, aby o mzdách nevyjednávali.²⁸ Keďže sa vedenie baní nevyjadrovalo, začali nemeckí odborári 20. októbra volať po štrajku. O deň na to oznámil predseda *Deutsche Gewerkschaft* Jozef Grolmus

23 Na Slovensku došlo už po vyhlásení autonómie Slovenskej krajiny 6. októbra k zjednodušovaniu politických pomerov. Proces tzv. „zglajchšaltovania“ postihol aj odborové hnutie a kresťanské ľudácke odbory. Tie, dovtedy pôsobiace v pluralitnom prostredí, sa stali jedinými legálnymi odbormi na Slovensku.

24 Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Zbierka dokumentov ilegálnej KSS, kart. 12, inv. č. 299.

25 Lipták, Lubomír: *Medzi Berlínom a Bagdadom*. Vybrané štúdie z hospodárskych dejín. Bratislava 2012, s. 57.

26 V literatúre sa uvádza 60% (v publikácii Milana Strhana *Handlovský štrajk 1940* chybné 30%). Avšak v správe Okresného úradu v Prievidzi je uvedených až 67%. Pozri SNA, f. Zbierka dokumentov ilegálnej KSS, kart. 12, inv. č. 299. Porovnaj s Kostický, B.: *Čierna*, s. 255, Strhan, M.: *Handlovský*, s. 41, Pleva, Ján – Tichý, Miloš: *Kresťanské odbory na Slovensku*. Bratislava 1967, s. 139.

27 SNA, f. Zbierka dokumentov ilegálnej KSS, kart. 12, inv. č. 299.

28 Kostický, B.: *Čierna*, s. 255. Zákon bol prijatý deň pred vypuknutím štrajku, 29. októbra 1940. Prijatie zákona sa odôvodňovalo potrebou regulácie hospodárskych vzťahov pri zavádzaní princípov slovenského národného socializmu a potrebou zamedziť triednemu boju. V dôvodovej správe sa píše: „Prítom musia byť vylúčené všetky momenty triedneho boja. Ak by vznikli pri zmluvnom určovaní miezd (plátov) príznaky triedneho boja, zasiahne hneď do úpravy miezd úradná autorita.“ Pozri *Slovenský zákonník*, čiastka 59, 8. november 1940, s. 441–442; Vládny návrh zákona o určovaní miezd (plátov) a pracovných podmienok, dostupné online: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=294>, citované 21. 3. 2021. Mach sa neskôr vyjadril, že po vyriešení „židovskej otázky“ (arizácie) išlo o druhý najdôležitejší problém. Do prijatia zákona, ktorý označil ako revolučný čin, sa podľa neho otázky miezd riešili „náhodne“ a boli výsledkami „podvodov, ktoré medzi sebou páchali na jednej strane kapitalisti a na druhej strane triedni nahuckávači“. *Vláda prevzala starosť o robotníkov*. Gardista, 8. 11. 1940, s. 1.

tajomníkovi kresťanských odborov Antonovi Chylovi a predstaviteľom baní, že ak sa nezačne problematika miezd okamžite riešiť, nemeckí baníci začnú štrajkovať.²⁹

Kresťanské odbory sa snažili štrajkovú pohotovosť paralyzovať a urgovali predstaviteľov režimu, ako aj ľudí na čele baní, aby baníkom aspoň niečo prisľúbili a upokojili tak situáciu. Tá však zostávala napätá. Okresný úrad 21. októbra upozornil ÚŠB na možnosť vypuknutia štrajku. V ten istý deň ÚŠB vyslala do Handlovej Pavla Sadloňa,³⁰ ktorého úlohou bolo varovať baníkov pred dôsledkami štrajku.³¹ Odbory a banské inštitúcie sa snažili upokojiť situáciu, napr. prostredníctvom vyplatenia drahotnej výpomoci. Tá sa počas Slovenského štátu využívala veľmi často práve na takýto účel. Upokojiť situáciu sa čiastočne podarilo Sadloňovi. Jeho aktivity mali istý vplyv, aj keď len na odborárskych predstaviteľov. Zástupcovia nemeckých odborov síce prehlásili, že nemôžu za nič ručiť a zostali stáť za baníkmi, avšak podpísali vyhlásenie, že „*sa všemožne vynasnažia zabrániť akýmkoľvek protizákonným činom*“.³² Súhlasili aj s tým, aby na Ministerstvo vnútra odišla delegácia robotníkov a odborárov požadujúca aspoň vyplatenie drahotnej výpomoci, hoci tušili, že baníkov tým neuspokojia. Z tohto postupu je vidieť, že s vyhrázaním sa štrajkom skôr len taktizovali a situáciu nechceli nechať zájsť až tak ďaleko. Delegácia odišla do Bratislavy 22. októbra, ale nič konkrétne sa nevyriešilo.³³

Vývoj situácie prijímali baníci s nevoľou. Radové členstvo odborov vnímalo zlú ekonomickú situáciu, ktorá doliehala na ich životy. Nejasné a zdĺhavé jednanie odborárskych centrál so štátnymi úradmi ich veľmi nezaujímali. Strhan vo svojom texte z roku 1966 uviedol, že ilegálna komunistická strana pripravovala štrajk v Handlovej už od jari 1940, pričom na jeseň „dozreli“ podmienky na jeho realizáciu. Tvrdil, že komunisti využili platformu nemeckých odborov a že takisto pôsobili v rámci kresťanských odborov, kde sa vedenie štrajku vzpieralo.³⁴ Je evidentné, že predovšetkým museli tieto snahy nachádzať prijímateľov, teda nespokojných baníkov. Ďalej interpretoval záležitosť tak, že nemecké vedenie odborov to so štrajkom nemyslelo vážne. Do istej miery malo ísť o taktizovanie, o snahu dosadiť nemeckú správu baní cez zvýšený nátlak, ale aj o kopírovanie nálad radových baníkov.³⁵

Zlom nastal 27. októbra 1940. Na stretnutí Hlinkovej slovenskej ľudovej strany baníci vyjadrili nesúhlas s výškou miezd, zlým stavom zásobovania a cenami potravín. Takisto na stretnutí kresťanských odborov baníci otvorene volali po štrajku. Z iniciatívy, ktorú

29 Kostický, B.: *Čierna*, s. 256.

30 Hlavný komisár okresného úradu v Prievidzi. Zaujímavý je neskorší Sadloňov osud. Nemecké bezpečnostné orgány ho zatkli v októbri 1944 počas SNP a odviekli do Handlovej na vyšetrovanie. Obvinili ho z účasti v Povstaní a tiež z internovania miestnych Nemcov v súvislosti so štrajkom v Handlovej. Nemci oznámili, že bol zastrelený „pri pokuse o útek.“ Pozri Lacko, Martin – Sabo, Ján: *Žandár troch režimov*. Bratislava 2011, s. 287.

31 Kostický, B.: *Čierna*, s. 256–257.

32 Strhan, M.: *Handlovský*, s. 41.

33 Záverom rokovania bolo, že zástupcovia robotníkov a odborárov „*požadujú kompetentné osoby, aby aspoň zálohovo bola priznaná robotníkom okamžitá výplata určitej sumy ako drahotnej výpomoci, lebo robotníctvo je veľmi rozhorčené a žiada okamžité zvýšiť mzdy, a nie drahotnú výpomoc*“.³⁴ Tamže, s. 41.

34 Kostický, B.: *Čierna*, s. 255.

35 Tamže, s. 256.

mali podľa Strhana priniesť komunisti, sa začali dožadovať celozávodnej schôdze.³⁶ Po žiadavku schôdze nastolilo aj vedenie nemeckých odborov, ktoré sa takisto stretlo 27. októbra. Vedenie nemeckých odborov ešte stále taktizovalo a sledovalo vlastné ciele. Ich čelní predstavitelia sa už však snažili tmiť najradikálnejšie hlasy volajúce po ostrom štrajku. Väčšina baníkov ale bola rozhodnutá a došlo k jeho odsúhlaseniu. Grolmus preto večer 28. októbra osobne informoval policajné orgány o zhromaždení 30. októbra a krátkom zastavení práce.³⁷ Vo svojej neskoršej výpovedi Grolmus popiera, že by akokoľvek vyzýval k štrajku. Pripustil len, že „niektorý z prítomných baníkov o stávke hovoril, avšak bez mojej vedomosti“.³⁸ Samozrejme, tieto Grolmusove vyjadrenia treba brať s rezervou, v zmysle vlastnej obhajoby, v ktorej sa snaží akúkoľvek vinu, resp. účasť na štrajku ako nelegálnej činnosti, odmietnuť.

Vyostrenie situácie a reálna možnosť štrajku donútili štátnych predstaviteľov k aktívnejšiemu konaniu. V Bratislave došlo k ďalšiemu stretnutiu (jednalo sa už v rámci zákona o určovaní miezd a pracovných podmienok), avšak bez účasti odborov. Dohodlo sa na ňom mierne zvýšenie drahotného príplatku pri rôznych typoch miezd³⁹ a zrušenie ustanovenia, že na drahotný príplatoč majú nárok len odborovo organizovaní robotníci. Súčasťou dohody bol aj vážny prísľub zlepšenia zásobovania a vybudovania ďalších umyvární.⁴⁰ Riešenie pod vedením ministerstva vnútra však už vôbec nepostihovalo reálny vývoj v baniach. Štrajk sa stal nevyhnutným.

Štrajk

Ráno 30. októbra 1940 sa napriek nevôli nemeckých a slovenských odborárov uskutočnila celozávodná schôdza v Robotníckom dome pre nočnú a doobedňajšiu zmenu. Tajomník revírnej rady Tubel na nej informoval o návrhu ministerstva vnútra. Situáciu neskôr opísal vlastnými slovami takto: „Vyhlasenie výsledku arbitrážneho výroku vyvolalo búrku odporu a všetko ďalšie vysvetľovanie bolo márne. Robotníctvo volalo po štrajku a všetci rečníci, ktorí sa ozvali proti štrajku boli doslov ukričaní.“⁴¹ Jeho prejav bol často prerušovaný a ďalší rečníci Chylo s Grolmusom sa už ani nedostali k slovu. Predstaviteľom slovenských a nemeckých odborov sa následne nepodarilo ani vypratať miestnosť a ukončiť tak zhromaždenie. Zo strany baníkov padlo jednoznačné rozhodnutie: popoludňajšia

36 Tamže, s. 257.

37 Grolmus spolu s Jurajom Krausom, členom závodnej rady, počas výpovede 29. 10. na obecnom notariáte v Handlovej uviedli, že „sú si plne vedomí protizákonnosti podobných činov, prehlasujú, že každú akciu, ktorá by smerovala k násilnému riešeniu mzdovej otázky čo najrozhodnejšie odsudzujú, prehlasujú, že nič nepodnikali a ani nepodniknú, čo by nebolo v súlade so zákonom.“ Pozri SNA, f. Zbierka dokumentov ilegálnej KSS, kart. 12, inv. č. 299.

38 SNA, f. Zbierka dokumentov ilegálnej KSS, kart. 12, inv. č. 299.

39 Drahotný príplatoč pri úkolových mzdách sa mal zvýšiť z 8 na 15%, pri neúkolových v bani z 10 na 20% a z 10 na 25% na povrchu.

40 SNA, f. Zbierka dokumentov ilegálnej KSS, kart. 12, inv. č. 116; Kostický, B.: *Čierna*, s. 258.

41 Kostický, B.: *Čierna*, s. 262.

zmena o 16. hodine nesfára a všetci sa zúčastnia ďalšej schôdze v Robotníckom dome. Starosta obce Herzog, handlovský farár a poslanec za *Deutsche Partei* Steinhübel spolu s čelnými odborárskymi predstaviteľmi dali po dohode vybubnovať na poobedie pred nástupom popoludňajšej zmeny stretnutie, kde prehovorili k baníkom. S pochopením sa však nestretli. Ich príhovory prerušoval piskot a prejavy nesúhlasu.⁴² Baníci sa rozhodli nefárať, čím sa začal de facto najväčší štrajk počas existencie Slovenského štátu.

O 16. hod. sa začala druhá, fakticky celozávodná schôdza baníkov, na ktorej sa odborárski lídri spolu s Herzogom a Steinhübelom opäť snažili odhovoriť baníkov od úmyslu štrajkovať, a takisto sa pokúsili zahrať na nacionálnu nôtu, a aspoň rozdeliť zhromaždenie na nemeckú a slovenskú časť. Oba pokusy sa nestretli s pochopením. Prítomní nedovolili Steinhübelovi vôbec prehovoriť.⁴³ Nakoniec dostal priestor len Chylo, ktorý zopakoval, že štrajk je protizákonný. Na odhodlaní baníkov štrajkovať však nič nezmenil. Je zaujímavé, že baníci dali priestor práve slovenskému zástupcovi. To nejde dohromady s naratívom o nemeckých robotníkoch, resp. odborároch, ako jedinej hybnej sile štrajku.⁴⁴ Štrajk nezastavila ani posledná inštancia: zásah ozbrojených zložiek. Žandári boli príliš „slabí na to, aby v prípade potreby zakročili proti veľkej trojtisícovej mase robotníctva, ktorá bola ešte k tomu veľmi rozoštvaná a na všetko odhodlaná.“⁴⁵

Vývoj situácie odborári referovali do Bratislavy. Druhý muž kresťanských odborov, poslanec Mora, im prikázal, aby v každom prípade zabezpečili aspoň chod udržiavacích prác.⁴⁶ Ďalej im radil, aby sa na druhý deň opäť snažili využiť faktor nacionalizmu a rozbiť tak jednotu baníkov – mali požadovať oddelené schôdze.⁴⁷ Odborárski predstavitelia však večer ešte zistili, že baníci sa nerozišli a zostali diskutovať o aktuálnej situácii v Robotníckom dome. Po príchode sa opäť snažili rozdeliť baníkov, keď Nemcov vyzvali na presun do *Kulturheimu* a robotníkom predstavili aj telegram od nemeckého štátneho sekretára, v ktorom sa písalo o tom, že kto štrajkuje, bude prísne potrestaný. Došlo aj k fyzickým potýčkam, na situácii sa však nič nezmenilo, štrajk naďalej pokračoval.⁴⁸ V priebehu dňa sa rozbehlo aj ďalšie opatrenie, keď dôveryhodné osoby z banskej rady osobne obiehali robotníkov a snažili sa im vysvetliť protizákonnosť štrajku.⁴⁹ Množstvo opatrení a všetko vynaložené úsilie však na veci nič nezmenili – nemeckí a slovenskí baníci štrajkovali a žiadali zvýšenie miezd. Situácie sa chopil štátny aparát a samotný Alexander Mach. Pre pochopenie kontextu treba uviesť, že v lete 1940 sa uskutočnili Salzburské rokovania

42 Tamže, s. 262.

43 SNA, f. Zbierka dokumentov ilegálnej KSS, kart. 12, inv. č. 299.

44 Syrný, M.: *Slovenskí komunisti*, pozn. č. 2.

45 Kostický, B.: *Čierna*, s. 262–263.

46 O ich zabezpečení hlásil po začatí štrajku nitriansky okresný náčelník. Pozri SNA, f. Zbierka dokumentov ilegálnej KSS, kart. 12, inv. č. 299.

47 Kostický, B.: *Čierna*, s. 263.

48 Tamže, s. 263–264. Strhan vo svojom poslednom texte o štrajku poskytuje zaujímavú informáciu o tom, že na večernej schôdzi vystúpil aj člen ilegálnej komunistickej strany Štefan Kušík, ktorý mal chcieť zmiatť štátny aparát tým, že sa navonok snažil odhovoriť baníkov od štrajku, hoci vedel, že sa to nemôže stať. Takisto mal Kušík naznačovať, že iniciatíva vyšla z nemeckej strany. Týmto spôsobom chcel ochrániť komunistov pracujúcich v ilegalite a zabrániť ich represii. Tamže, s. 264.

49 Chreňová, J.: *Dokumenty*, s. 446.

medzi slovenskými politickými predstaviteľmi a Hitlerom. Ich výsledkom bolo posilnenie radikálneho pronacistického krídla HSES (ktorého hlavným predstaviteľom bol práve Mach), posun k totalitnému štátu a zavádzanie nacionálno-socialistického režimu. S tým súviseli aj zosťrené opatrenia a radikálny postup, ktoré sa uplatnili pri handlovskom štrajku.

Štátni predstavitelia ešte v deň vypuknutia štrajku nepredpokladali, že naozaj začne. Verili, že slovné intervencie, rôzne formy hrozieb a ponúknuté zmeny zo strany ministerstva postačia na to, aby sa baníctvo tejto myšlienky zrieklo. Avšak po informácií, že štrajk naozaj vypukol, Mach rozkázal odveliť do Handlovej 72 žandárov, čím ich počet stúpol na 95. Tí 30. októbra v noci zatkli najaktívnejších predstaviteľov baníkov Schramka a Esterházyho. Mach ďalej zakázal akékoľvek vyjednávanie o mzdách až do potlačenia štrajku. Vydaný bol aj zákaz zhromažďovania, konania kultúrnych podujatí a po 20. hodine večer Handlovčania nesmeli vychádzať na ulicu a zavreli sa aj hostince.⁵⁰

Na druhý deň o 9. ráno sa okolo 3000 baníkov zhromaždilo pred pokladňou závodu kvôli vyplateniu záloh za odpracované zmeny. Tam však našli len vyhlášku Ministerstva vnútra, ktoré zálohy zakázalo vyplácať. Pobúrený dav sa presunul pred riaditeľstvo baní a situácia eskalovala. Vedenie baní telefonicky urgovalo ministerstvo kvôli zrušeniu zákazu. Dostali odpoveď, že poobede do Handlovej príde Mach. Baníci si zlosť vyventilovali na tajomníkovi kresťanských odborov Chylovi, ktorého zbili. Odboroví predáci sa totiž snažili štrajkujúcim dohovoriť a informovali ich, že preddavok sa im vyplatí až po nastúpení do práce.⁵¹ Správa, že príde samotný Mach, však baníkov zaujala. Vytvorila sa improvizovaná rečnícka tribúna. Okolo 14. hod. sa na námestí zišlo až 5500 osôb, vrátane rodinných príslušníkov baníkov.⁵²

Mach sa v prejave venoval najmä vyhrážkam: „Nebude sa tu rokovať, nedovolím vyjednávať, hoci som vždy bol a som aj teraz na strane robotníkov. Som na strane práce! [...] Vinníka stihne krutý trest. Robotníci dostanú, čo im patrí, ale dotiaľ nepopustím vyplatiť ani halier, kým sa nebude pracovať [...] Ubezpečujem vás, že sa tu bude pracovať, len je otázka, kto tu bude pracovať. A ubezpečujem vás, že i vy budete pracovať, ale je otázka, kde a ako budete pracovať. Či ako synovia slobodného národa, alebo ako otroci, ktorí si nevedia cenit slobodu.“⁵³ Minister vnútra dal jasne najavo, že ak to bude nutné, nariadi využitie donucovacích prostriedkov. Ukázalo sa, ako bude ľudácky, po novom národno-socialistický, režim pristupovať k pracovno-právnym sporom. Mach sa však prerátal, ak si myslel, že jeho osobná prítomnosť a vyhrážky urobia na baníkov dojem. Situácia sa naopak ešte viac vostrila, keď chcel dať

50 Kostický, B.: *Čierna*, s. 264–265.

51 SNA, f. Zbierka dokumentov ilegálnej KSS, kart. 12, inv. č. 299; Kostický, B.: *Čierna*, s. 265. Chylo podľa hlásenia utrpel pomliaždenie hlavy a zranenie praveho oka, skončil v domácom ošetrovaní. Pozri SNA, f. Zbierka dokumentov ilegálnej KSS, č. k. 12, inv. č. 299.

52 Tamže.

53 *Politické príčiny štrajku v Handlovej*. Slováč, 7. 11. 1940. Na druhý deň hrozbu konkretizoval, keď dal vyhlásiť, že štrajkujúcich nahradia vojaci a neskôr navrátiť sa slovenskí baníci zo zahraničia, a že ak do soboty 2. novembra-nenastúpia do práce, budú navyše pridelení do pracovnej služby a skončia v kameňolomoch. Tieto informácie ďalej tlmočil slovenským robotníkom aj predseda kresťanských odborov v Handlovej Imrich Hromádka a vyzýval ich na nástup do práce. Pozri SNA, f. Zbierka dokumentov ilegálnej KSS, kart. 12, inv. č. 299.

priamo na mieste zatknúť ženu, ktorá jeho prejav rušila vykrikovaním. Následne sa strhla bitka a Mach vyviazol len vďaka žandárom.⁵⁴

Mach sa po ceste späť do Bratislavy zastavil v Prievidzi a už odtiaľ vydal príkaz na potlačenie štrajku. Zosilnené počty žandárov, desiatky vojakov, obrnené vozidlá a dokonca tanky sa najskôr len sústredili v okolí Handlovej.⁵⁵ Obklúčenie Handlovej však nepomohlo, štrajk pokračoval. V uliciach Handlovej sa vytvárali hlúčky baníkov, ktoré sa snažili rozháňať žandári. Spomenúť možno aj prejavenu solidaritu robotníkov, ktorí nakladali uhlie a pracovali v elektrárni – odmietli nastúpiť na zaistovacie práce. Rovnaké rozhodnutie učinili aj robotníci z chemickej továrne v Handlovej. V nej dokonca prebehol pokus o vyvolanie podporného štrajku, ale bol zastavený hneď v úvode a jeho podnecovatelia uväznení.⁵⁶

Počas štrajku došlo k viacerým fyzickým stretom medzi baníkmi a najatými štrajkozákmi, ktorých organizoval napr. aj Grolmus. Jeden incident opísal v liste bratovi z 3. novembra Gejza Ratkovský: „*Keď vyšli von z bane (štrajkokazi, pozn. autora), zhora z barakov začali hádzať na nich kamene, dvoch zmlátili, jedného poriadne, ako len mohli, pästou, doskou, kopali do neho a za nohy ho ťahali tvárou po blate, ale sa mu podarilo tiež niektorých lampou ovaliť a pilníkom ich rozprášiť. To sa všetko odohrávalo pod mojou kanceláriou, až zle bolo sa na to dívať. Toho Gondu ošetril v lampárni a potom so šiestimi žandármi išiel do nemocnice krívajúc.*“⁵⁷ Ku dňu 2. novembra bola do baní nasadená aj pracovná rota v počte 120 mužov. Presun z vlakovej stanice do areálu baní bol krytý ozbrojeným sprievodom. Na zabezpečenie nevyhnutných prác a ochrany tých, ktorí pracovali pred štrajkujúcimi, boli zriadené aj strážne služby.⁵⁸

Nakoniec sa naplnila Machova hrozba a 2. novembra vtiahli oddiely priamo do Handlovej. Mesto, robotnícku kolóniu a okolie bane obsadili desiatky žandárov, vojakov a gardistov. Represia zosilnela. Členovia Hlinkovej gardy a Freiwillige Schutzstaffel⁵⁹ navštevovali baníkov v domácnostiach a nútili ich podpisovať vyhlásenia o nastúpení do práce. Takmer 50 ľudí bolo zaistených, z toho 37 skončilo vo väzbe. Samozrejme, značnú časť baníkov motivovali aj ekonomické dôvody – najmä vidina vyplatenia zadržanej mzdy.

54 Strhan, M.: *Handlovský*, s. 47.

55 Celkovo išlo o 215 žandárov, 50 mužov z Martina obsluhujúcich 4 tanky a 4 obrnené vozidlá, 170 mužov motorizovanej pechoty z Kremnice, 170 príslušníkov pracovnej služby zo Skleného a 22 agentov ÚŠB. Dva tanky boli nasadené ku riaditeľstvu baní, 1 na handlovské námestie a 1 ku hlavnej šachte, obrnené vozidlá premávali po robotníckej kolónii a po námestí, zostatok vojenských vozidiel bol umiestnený na dvore školy vedľa žandárskej stanice. Pozri SNA, f. Zbierka dokumentov ilegálnej KSS, kart. 12, inv. č. 299; Kostický, B.: *Čierna*, s. 266–267.

56 Strhan, M.: *Handlovský*, s. 56; SNA, f. Zbierka dokumentov ilegálnej KSS, kart. 12, inv. č. 299.

57 Kostický, B.: *Čierna*, s. 260. Zranenie Jána Gondu potvrdzuje aj hlásenie. Utrpel tržné rany na hlave a ústach a pomliaždenie ľavého kolena. Pozri SNA, f. Zbierka dokumentov ilegálnej KSS, kart. 12, inv. č. 299.

58 Tamže.

59 Paramilitárna nacistická organizácia nemeckej menšiny na Slovensku.

V sobotu poobede už časť baníctva sfárala, pondelok 4. novembra nastúpili do práce všetci.⁶⁰ Štrajk sa skončil.

Z ekonomického hľadiska znamenal štrajk handlovských baníkov iba čiastočný úspech. V konečnom dôsledku sa im podarilo vybojovať v priemere 15 až 20% navýšenia drahotného príplatku a zavedenie finančného prídavku na deti. Prisľúbili im takisto lepšie zásobovanie a vybudovanie ďalších umyvární.⁶¹ Nepochybne významný však bol aspekt nasadenia značnej vojenskej sily na potlačenie štrajku. Išlo o symptomatickú vec, ktorá mnoho vypovedala o charaktere ľudáckeho režimu. Tento aspekt vyzdvihovali aj komunisti, ako ukážem nižšie.

Vplyv komunistov

Jedným z cieľov štúdie bolo odpovedať na otázku, aký veľký vplyv malo na štrajk v Handlovej ilegálne komunistické hnutie. Pri snahe o zodpovedanie tejto otázky treba začrieť hlbšie do minulosti. V Handlovej fungovala istá tradícia: v rokoch 1917 až 1938 sa v baníckom meste uskutočnil značný počet štrajkov, vrátane najdlhšieho 50-dňového štrajku z roku 1923.⁶² Komunisti mali medzi handlovskými baníkmi silné postavenie, čo sa preukázalo napr. vo voľbách do závodných rád na jar 1923, v ktorých komunisti získali dominantné postavenie.⁶³ Samotní kresťanskí odborári na stránkach svojich novín Slovenský robotník po štrajku priznávajú: „Do roku 1938 väčšina tamojšieho osadníctva bola marxistického zmysľania.“⁶⁴ Túto tézu potvrdzuje aj ľudácky Gardista.⁶⁵

Prechod do ilegality po Žilinských rokovaniach na jeseň 1938 nezastihol komunistov celkom nepripravených – využili svoje skúsenosti s ilegálnou prácou z rokov 1934–1935.⁶⁶ Predsa len však trvalo istý čas, kým sa skonsolidovali a začali vyvíjať organizovanú činnosť. Zo všeobecného hľadiska, pokiaľ ide o roky 1939–1941 a kontext politického vývoja (najmä vplyv paktu Molotov-Ribbentrop), komunisti voči režimu nevystupovali z pozície totálneho boja. Sledovali predovšetkým získavanie vplyvu medzi obyvateľstvom (najmä

60 Kostický, B.: *Čierna*, s. 267–268. Pri zatýkaní sa významne činil Machov blízky spolupracovník, prednosta ÚŠB Ján Ambra. K väzneným posielal tajných agentov ÚŠB za účelom zistenia mien organizátorov štrajku. Pozri Pravda 31. júla 1945, Metódy Dr. Ambru, s. 3. Jeden z nich, Jozef Glinda, pred Národným súdom vypovedal nasledovne: „Pôvod stávkový bol v tom, že robotníctvo nahovorili, aby stávkovalo. Príslušníci nemeckej národnosti v Handlovej to robili. ... [Nemci, pozn. autora] chceli celé bane prevziať do kontroly Herman Göring Werke.“ Túto verziu vo svojej výpovedi potvrdzoval aj minister vnútra Alexander Mach a Koloman Skačáni, ktorý prácu ÚŠB na tomto prípade koordinoval a riadil. Pozri Medvecký, Matej. *Spravodajské eso Slovenského štátu*. Kauza Imrich Sucký. Bratislava 2007, s. 84.

61 Strhan, M.: *Handlovský*, s. 59.

62 Kostický, B.: *Čierna*, s. 114.

63 Tamže, s. 110–112. V niektorých obdobiach došlo aj k poklesu popularity, ale istý vplyv si komunisti zachovávali kontinuálne. Tamže, s. 137.

64 SNA, f. Zbierka dokumentov ilegálnej KSS, kart. 12, inv. č. 299.

65 „V Handlovej bola predtým veľká väčšina robotníkov komunistická a ľavičiarska. Títo bývalí komunisti a ľavičiari prešli do slovenskej odborovej organizácie, alebo do odborovej organizácie nemeckej, podľa národne príslušnosti.“ *Cudzie rozvratné žily chceli vyvolať nepokoje*. Gardista, 6. 11. 1940, s. 3.

66 Kostický, B.: *Čierna*, s. 241–242.

robotníckou triedou), kritizovali režim a zlú sociálnu situáciu, ktorú sa snažili svojím pôsobením zlepšiť.⁶⁷

Ludáci zlikvidovali slobodné odborového hnutie na Slovensku už počas autonómie. Poukázat na problémy a rokovať o mzdách sa tak dalo iba cez legálne kresťanské odbory. Napriek kritike oficiálnych kresťanských odborov komunisti využívali ich platformu na tvorbu vlastnej odbojovej činnosti. Napr. v interných smerniciach z augusta 1940 pre činnosť okresných a miestnych funkcionárov ilegálnej komunistickej strany bolo uvedené, že akcie robotníkov a roľníkov majú prebiehať „v závodoch, vo fabrikách, na stavbách atď., všade za zvýšenie miezd, za drahotný prídavok a za lepšie kolektívne zmluvy, za robotnícke odbory – proti splynutiu s HSLS“.⁶⁸

Komunisti vydali dva letáky venované udalosti v Handlovej. Prvý, zo 4. novembra 1940, vyzýval na solidaritu so štrajkujúcimi a na ukončenie ozbrojenej intervencie. Solidarita mala spočívať v podporných štrajkoch, zvolávaní závodných schôdzí, v protestných rezolúciách a petíciách.⁶⁹ Druhý leták pod hlavičkou KSS štrajk rozoberal z hľadiska marxistickej analýzy: poukazoval na zisky vlastníka bane a na to, akú nadhodnotu vytvára baník.⁷⁰ O štrajku sa písalo aj v ilegálnych komunistických novinách *Kladivo* z decembra 1940. Články opisovali situáciu pred štrajkom a jeho priebeh,⁷¹ či analyzovali ekonomickú situáciu v handlovských baniach a kritizovali „uhľobarónov“ a „plutokratov,“ na ktorých strane mali stáť Tuka s Machom.⁷²

Všetko nasvedčuje tomu, že primárnym faktorom vypuknutia štrajku boli, ako sa to deje najčastejšie, ekonomické dôvody, ktoré zapôsobili na pragmatickú skutočnosť, že vypršala stará kolektívna zmluva a bolo treba dojednať novú. Pokiaľ ide o odbory, aktívnejšie boli rozhodne tie nemecké. Či už len kopírovali nálady v členskej základni, alebo sa mohli v pozadí vyskytnúť aj isté politické ciele (prepojenia so starostom) a hrozba štrajku mala pôsobiť ako spôsob nátlaku, zostáva otáznе. Isté je, že v počiatkovej fáze zohrali nemecké odbory významnú rolu smerom k vyvolaniu štrajku. Naopak, činitelia slovenských odborov sa od začiatku snažili situáciu upokojovať a mali zámer v duchu pápežských sociálnych encyklik⁷³ zamedzovať vyostreným sociálnym zápasom. Treba však dodať, že rovnaký postoj tesne pred reálnym vypuknutím štrajku zaujali aj čelní funkcionári *Deutsche Gewerkschaft*. V tom momente však už jednoznačne nemali situáciu pod kontrolou a radové členstvo bolo vyburcované a odhodlané ísť do sporu – najmä po oznámení výsledkov mzdových porád.

67 Černák, T. – Mocko, M.: *Husák*, s. 107–108.

68 Chreňová, J.: *Dokumenty*, s. 415–416. Podrobnejšie som sa venoval využívaniu platformy odborov na ilegálnu činnosť a podnecovanie štrajkových aktivít v samostatnej štúdií. Šumichrast, Adam: *Štrajkové hnutie v Považskej Bystrici (1939–1940)*. In: *České, slovenské a československé dejiny 20. storočia XII*. Edd. J. Karpíšek – Z. Sturz – M. Bláhová. Hradec Králové 2017, s. 105–116.

69 Chreňová, J.: *Dokumenty*, s. 448–450.

70 *Dejiny Slovenského národného povstania 1944*. Dokumenty (3. zväzok). Ed. M. Vartíková. Bratislava 1984, s. 76.

71 *Kladivo*, december 1940, č. 7.

72 Tamže.

73 Najmä *Rerum novarum* (1891) a *Quadragesimo anno* (1931).

Vplyv ilegálneho komunistického hnutia sa, prirodzene, nedá exaktne zmerať. Je nepochybné, že komunisti medzi baníkmi agitovali a istým spôsobom prispievali k radikalizácii situácie. Tvrdenia historiografie spreď roka 1989 o riadení a usmerňovaní štrajku a o dôkaze, že robotnícka trieda definitívne odhalila skutočnú náтуру ľudáckeho režimu, však možno považovať za prehnané. Nasvedčujú to aj výpovede samotných vrcholových funkcionárov prvého ilegálneho Ústredia KSS, ktorým sa ešte budem venovať. Často opakovaná téza, že robotnícka trieda vystúpením v Handlovej preukázala svoj odpor voči ľudáckemu režimu, je omnoho prijateľnejšia (samozrejme, odhladnuc od pátosu a preháňania historiografiou minulého režimu).⁷⁴ Dôležitý je širší kontext, v rámci ktorého je vidieť, že v roku 1940 sa vystupňovala štrajková aktivita na mnohých miestach Slovenska (opakujem, štrajk bol ústavne zakázaný a v praxi fungovali viaceré opatrenia, ktoré mu mali zamedzovať). Dokonca aj kresťanské odbory vykazovali, samozrejme v rámci istých mantinelov, vysokú aktivitu. Handlová bola vskutku vyvrcholením diania, po ktorom prišla (aj v kontexte zmien po Salzburských rokovaní) ďalšia vlna represie (voči komunistom) a viaceré protištrajkové opatrenia.⁷⁵ Takisto sa začal proces likvidácie samotných kresťanských odborov a bol prijatý zákon vládneho určovania miezd, čím zanikol inštitút kolektívneho vyjednávania.⁷⁶

Čo sa týka otázky riadenia štrajku, člen prvého ilegálneho ústredia KSS Ján Ďuriš (v tom čase pôsobiaci v Prahe) bol o štrajku informovaný od oblastných vedúcich Jána Osohu a Ľudovíta Benadu v zmysle, že komunisti sa angažovali pokiaľ ide o zvýšenie miezd. Samotný štrajk však nepripravovali, ani sa na ňom nepodieľali, išiel „cez ich hlavy.“ Keď už vypukol, snažili sa ho podchytiť a ovládnuť, zasahovali doň napr. v podobe distribuovania letákov. Do Handlovej boli vyslaní aj poprední funkcionári.⁷⁷ Samotný Ďuriš vo svojom liste z 15. novembra inštruoval, na ktoré veci treba poukázať a ako ďalej postupovať.⁷⁸ Vyzdvihnúť sa malo najmä spoločné vystúpenie Nemcov a Slovákov (medzinárodný význam štrajku).⁷⁹

Osoha vo výpovedi pred ľudáckymi vyšetrovateľmi potvrdzuje komunistickú agitáciu medzi baníkmi, ktorá bola zosilnená od leta 1940. Žilinská oblasť vedenia ilegálnej KSS vydala k tejto príležitosti letáky a do Handlovej dochádzal osobne agitovať jej vedúci

74 Tvrdenie mnohých prác, že štrajk nadobudol politický charakter je už problematickejšie. Viest politiký štrajk je náročné aj v období legality (dokonca dnešná legislatíva neuznáva takýto typ štrajku) a vyžaduje veľmi dobrú organizovanosť na pracovisku a spravidla aj špecifickú situáciu a vhodné okolnosti. Vieme, že komunisti sa po vypuknutí udalostí snažili štrajk politicky usmerniť, ale išlo už o aktivity ex post (istú politiký motiváciu možno sledovať aj u časti nemeckého elementu v Handlovej). Nemáme doklady o tom, že by sa samotní baníci v tomto smere počas štrajku nejako prejavili. Zostávali na pozíciách svojich požiadaviek a nehodlali ustúpiť rôznym sľubom či vyhrážkam.

75 Pozri Šumichrast, A.: *Štrajkové*, s. 115.

76 Symptomatičné vo vzťahu k ľudáckemu režimu je, že v rovnakom čase bol prijatý zákon o podpore priemyslu, ktorý pomáhal podnikateľským vrstvám.

77 Národní archiv České republiky v Praze, fond Klement Gottwald. ÚV KSS poslalo do Handlovej Beňadu a Ľudovíta Raucha. Pozri Štvrtecká, Anna: *Ján Osoha*. Praha 1970, s. 103.

78 Ďuriš mal v I. ilegálnom ústredí na starosti ideologickú prácu.

79 SNA, f. Ústredný výbor KSS-I, inv. č. 122.

Rauch.⁸⁰ Osoha uviedol aj informáciu od banskobystrického oblastného vedúceho Pavla Tonhauzera o tom, že nie je jasné, či bol v Handlovej zorganizovaný štrajkový výbor a či v ňom majú komunisti patričné zastúpenie. Osoha ho takisto vyslal do Handlovej, aby usmerňoval štrajk.⁸¹

Tieto informácie výrazne naznačujú, že štrajková iniciatíva nebola vedená a riadená z centra (vznikli však snahy zasiahnuť do vedenia štrajku, najmä zo strany Raucha), na regionálnej úrovni však daný vplyv – aj v zmysle početných smerníc ohľadom riadenia ilegálneho boja – mohol byť značný. Avšak ako som už spomenul, tento vplyv je ťažko kvantifikovateľný. Ak sa však vrátim na začiatok, bez reálneho ekonomického „základu“ štrajku a aktuálnej konštelácie, by komunisti určite sami o sebe štrajk nevyvolali. Nepochybné však je, že či už v priebehu štrajku, alebo aj po jeho skončení komunisti videli veľký potenciál v danej udalosti a snažili sa ju propagandisticky využívať. V tomto zmysle im nahrávala aj ľudácka tlač, ktorá z diania v Handlovej vinila práve komunistov.⁸²

Základné rysy historiografie v rokoch 1948–1989 a handlovský štrajk

Po roku 1948 slúžila historiografia do značnej miery politickým cieľom. Doktrína marxizmu-leninizmu vytvárala základ pre chápanie dejín ako lineárneho procesu, ktorý nevyhnutne speje k socializmu, resp. komunizmu. Hlavnú úlohu v ňom zohrávala „najpokrokovejšia“ robotnícka trieda. Úlohou marxistickej historiografie bolo v dejinách hľadať a dokumentovať tzv. pokrokové tradície späté práve s robotníkmi.⁸³ Túto, formálne vládnu triedu, využívala komunistická strana ako politicko-ideologický referenčný bod vlastnej legitimity a ako sociálnu základňu pre svoju moc.⁸⁴ Historici často plnili aktuál-

80 Túto informáciu možno potvrdiť spomienkou Lýdie Tasingerovej, ktorá pracovala v ilegálnom komunistickom odboji: „Teraz si spomeniem jednu významnú udalosť, ešte z leta a začiatku jesene, a to príprava handlovského štrajku pod vedením komunistov. U nás v Žiline mali sa natlačiť protištátné letáky. Hlavným organizátorom bol s. Rauch Lajoš, ktorý ako sa ja dobre pamätám pár razy sa objavil u nás na byte. S mojím mužom sa veľmi tajomne radili a rozprávali o týchto letákoch, ktoré chceli natlačiť...“ Letáky vyzývajúce k štrajku sa nakoniec cez dôvernú osobu, obchodného cestujúceho, podarilo zaslať Rauchovi, ktorý ich doniesol do Handlovej. Pozri Archív Múzea SNP, Banská Bystrica, fond XII. AMSNP, inv. č. 174/64. Anna Hučková-Štvrtecká vo svojej publikácii uvádza, že Rauch sa osobne zúčastnil na vedení štrajku. Pozri Hučková-Štvrtecká, Anna: *Činnosť prvého ilegálneho Ústredného výboru KSS. Z dejín Komunistickej strany Slovenska*. Bratislava 1959, s. 85.

81 SNA, f. Zbierka dokumentov ilegálnej KSS, inv. č. 366. Zápisnica ÚŠB s Jánom Osohom.

82 Napr. Gardista štrajk zhodnotil nasledovne: „Poznáme históriu triedneho boja. Vieme, na čom budovali hlásateľa tejto triednej ideológie. Bola to celá veda, diabolská veda, ktorá slúžila v prvom rade židovskému kapitálu, ktorý pomáhal držať národy rozvojené, často roztrojené v otroctve židovstva alebo feudálov. Tak bolo i v Handlovej. Tu 20 rokov vychovávaní boli baníci v triednej ideológii. Po 14. marci starosť o nich prevzali odborové organizácie a v týchto odborových organizáciách často sa pracovalo, i keď nie v ideológii, tak metódami triedneho boja. V slovenskom štáte štrajk bol vyhlásený za zločin. A bolo i je to správne. Ale sa nájdu ľudia povahy hazardnej a bez citu i svedomia, ktorý sa zatemnili tvár podivnou vášňou, keď začujú slovo 'štrajk.' Akoby sa v nich ozvali atavistické pudy.“ Pozri *Cudzie rozvratné živly chceli vyvolať nepokoje*. Gardista, 6. 11. 1940, s. 3.

83 Hudek, Adam: *Najpolitickéjšia veda*. Slovenska historiografia v rokoch 1948–1968. Bratislava 2010, s. 55–56.

84 Valuch, Tibor: *The World of Labor and Workers in Modern East Central Europe*. Introduction to the Thematic Issue. East Central Europe 46, 2019, s. 2.

ne úlohy na poli propagandistickej a kultúrnej politiky, ktoré boli spojené s tematikou histórie komunistickej strany a robotníckeho hnutia.⁸⁵ Teleologický výklad dejín spolu s historickou kontinuitou vykresľovali nevyhnutné smerovanie k danému politickému zriadeniu.⁸⁶

Základné smery výskumu sa pred rokom 1989 určovali inštitucionálne. Predseda Historického ústavu Ľudovít Holotík určil dejiny triednych bojov slovenského ľudu, v kontexte „*zákonitej cesty robotníckej triedy k víťazstvu*“, za oblasť hodnú hlavnej pozornosti.⁸⁷ V roku 1955 vyšli ako príloha k Historickému časopisu tézy k dejinám Slovenska. Zodpovedný redaktor časopisu Holotík ich definoval nasledovne: „(Tézy) sú prvým pokusom o prehodnotenie našich dejín na nových metodologických základoch a na základe zhrnutia starších poznatkov a poznatkov nových [...] najmä o rozvoji výrobných síl, výrobných vzťahov, o dejinách triednych bojov, dejinách robotníckeho hnutia a komunistickej strany.“⁸⁸ Okrem všeobecných pokynov obsahovali tézy aj niekoľko konkrétnych tematických okruhov, medzi nimi aj štrajkovú vlnu z roku 1940. Štrajková séria vyvrcholila na jeseň 1940 najväčším štrajkom v Handlovej, ktorý bol tvrdo potlačený. Charakter štrajku sa transformoval z hospodárskeho na politický, čo malo dokladovať „*uvvedenie si národa*“, zlom vo vytváraní „*protifašistickej jednoty*“ a celkový „*ostrý prielom v pomere triednych síl na Slovensku*“.⁸⁹ Do pohybu sa pod vedením komunistickej strany dostal politicky zjednotený proletariát. Robotnícka trieda sa stala primárnym činiteľom „*národnooslobodzovacieho boja*“.⁹⁰

Možno konštatovať, že takmer v každej práci, ktorá sa dotkla tematiky dejín robotníctva počas Slovenského štátu, sa objavila aspoň krátka zmienka o štrajku v Handlovej. Z tohto sa dá usudzovať, o akú významnú udalosť z hľadiska marxistickej historiografie a naratívu, ktorý vytvárala, išlo. Handlovský štrajk sa v duchu téz označoval za politický. Baníci sa všeobecne označovali za najorganizovanejšiu sekciu pracujúcich a ich triedne zápasy za najtvrdšie.⁹¹ Významný slovenský historik Ľubomír Lipták vo svojej štúdii z druhej polovice 60. rokov napísal, že išlo o „*skutočné mocenské stretnutie medzi štátnym aparátom a fašistickými organizáciami na jednej a robotníctvom na druhej strane*“.⁹² V známej akademickej syntéze slovenských dejín nájdeme takéto hodnotenie štrajku: „*[S]lovenský proletariát nepodľahol ani primitívnej demagógii nacionálneho socializmu, ani klérofašistickým heslám o triednom mieri medzi robotníctvom a zamestnávateľmi v rámci jednotlivých stavov*“.⁹³ Ďalší autor zase napísal, že štrajk de facto „*skoncoval so zvyškami falošných ilúzií o sociálnom charaktere tzv. slovenského štátu*“.⁹⁴

85 Sommer, Vítězslav: *Angažované dejepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem 1948–1970*. Praha 2011, s. 56–57.

86 Tamže, s. 98.

87 Hudek, A.: *Najpolitickéjšia*, s. 124–125.

88 *Dejiny Slovenska (tézy)*. Príloha Historického časopisu. Ed. Ľ. Holotík. Bratislava 1956, s. 267.

89 Tamže, s. 267.

90 Tamže, s. 267.

91 Kociská, Anna: *Robotnícka trieda v boji proti fašizmu na Slovensku (1938–1941)*. Bratislava 1964, s. 310.

92 Lipták, Ľubomír: *Slovenský štát a protifašistické hnutie v rokoch 1939–1943*. In HČ 14, 1966, s. 188.

93 *Dejiny Slovenska V (1918–1945)*. Bratislava 1984, s. 397–398.

94 Hanzal, Slavomír: *Cesta k jednotným revolučným odborom na Slovensku*. Bratislava 1981, s. 58–61.

Všeobecne sa vytvoril naratív o jeho zlomovom význame, riadiť ho mali komunisti (duch Holotíkovych téz z roku 1955 prakticky nebol prekonaný). Štrajk zapadal do schémy, v ktorej proti „zlému“ Slovenskému štátu vystúpila robotnícka trieda vedená komunistami v ilegálite, čo cez viaceré fázy „národnooslobodzovacieho boja“ prerástlo až do SNP. Táto línia prakticky nebola spochybnená ani počas reformného obdobia historiografie v 60. rokoch, hoci všeobecne došlo k viacerým pozitívnym kvalitatívnym zmenám v oblasti historickej spisby.⁹⁵

Na stránkach časopisu *Bojovník* nenachádzame žiadne zásadne odlišné hodnotenia štrajkovej udalosti v Handlovej. Číslo z roku 1960 obsahuje Strhanov článok, ktorý je ideologicky zaťažený výrazne viac ako autorove akademické výstupy. Nasledovné pasáže hovoria samé za seba: „Zdravé, revolučné jadro handlovských baníkov, zoskupené okolo ilegálnej organizácie strany neprerušilo svoj boj proti fašizmu ani na chvíľu [...]. Na teror odpovedali baníci svojou vlastnou, proletárskou zbraňou – ešte užším zomknutím sa okolo vedúcej sily štrajku – komunistickej strany. Pod jej vedením bojovala jednotne väčšina baníkov bez rozdielu národnostnej príslušnosti a politického presvedčenia [...]. Možno teda konštatovať, že boj handlovských baníkov znamenal podstatný prínos pre urýchlené splnenie oboch úloh, ktorými v tomto období stála komunistická strana a všetok pracujúci ľud, totiž pre proces zjednotenia robotníckej triedy a jej postavenia do čela národnooslobodzovacieho boja. Boj handlovských baníkov proti kapitalizmu bol završený vlastne až Víťazným februárom 1948.“⁹⁶ V roku 1965 nachádzame na stránkach časopisu užitočnejší obsah: spomienky priamych aktérov udalostí Štefana Kušíka a Jána Štencla. Kušík udáva, že komunisti sa snažili mobilizovať robotníctvo v prospech štrajku a celkovo označuje štrajk za zlomovú udalosť v rámci dejín ľudáckeho režimu.⁹⁷ Vedúca úloha komunistickej strany sa potvrdzuje aj v čísle z roku 1975, pričom text zdôrazňuje aj propagandistickú činnosť komunistov po štrajku, keď letákmi informovali o dianí v Handlovej.⁹⁸ O päť rokov neskôr časopis udáva skreslenú informáciu: „Štrajk bol vo svojej prvej fáze nanajvýš bojovný, dobre organizovaný a jednotný. Viedlo ho miestne vedenie ilegálnej komunistickej strany za pomoci a usmerňovania člena ilegálneho ÚV KSS s. Benadu a vedúceho žilinskej oblasti s. Raucha.“⁹⁹ Ako som ukázal, samotné výpovede čelných komunistických funkcionárov takýto idylický obraz narúšajú. V poslednom skúmanom čísle časopisu z roku 1985 sa takisto vyskytuje téza o vedení štrajku komunistami, jazyk je však umiernennejší a menej zideologizovaný.¹⁰⁰ Obsah a závery časopisu v jednotlivých obdobiach fakticky korešpondujú s obsahom a závermi historiografickej spisby. Isté nuansy je možné odhaliť, základné tézy však spochybnené neboli.

95 Bližšie pozri citované práce Hudeka a Sommera.

96 *Protifašistický bojovník* 3, 1960, č. 3, s. 2–3.

97 *Protifašistický bojovník* 8, 1965, č. 11, s. 4.

98 *Bojovník* 7, 1975, č. 44, s. 8.

99 *Bojovník* 15, 1980, č. 44, s. 12.

100 *Bojovník* 30, 1985, č. 42, s. 12.

Záver

S tvrdením historiografie minulého režimu, že handlovský štrajk predstavoval významný medzník, je možné súhlasiť. V istom zmysle síce iba s úzkou pôsobnosťou, pretože bezprostredný dosah nebol zásadný, avšak v konečnom dôsledku štrajk predstavoval dôležitý medzník so širším presahom, pretože aj na štrajku stála celá téza „národnooslobodzovacieho boja,“ ktorý prerástol až do komunistickeho prevratu v 1948.

V rámci dejín ľudáckeho režimu išlo o vyvrcholenie jednej etapy tohto režimu, po ktorej nastúpila éra slovenského národného socializmu, zostrujúca svoje opatrenia v sociálno-politickej sfére. Napr. nastúpil proces likvidácie kresťanských odborov a snahy o silnejšie zaistenie subordinácie pracujúcej triedy. Pokiaľ ide o recepciu štrajku ako takého, zaujímavosťou je, že napriek rôznym vývojovým fázam historiografie minulého režimu sa naratív o štrajku zásadne nemenil. Uvoľnenejší a o niečo pluralitnejší opis nastal očakávané v 60. rokoch, ale základné tézy spochybnené neboli. Dianie v Handlovej sa výborne hodilo do celkového poňatia dejín v rámci historiografie minulého režimu. Historický základ tejto udalosti sa dotvoril v zmysle dobových politických potrieb, odkiaľ vychádzala aj objednávka na tvorbu v rámci historickej spisby. Možno konštatovať, že podľa Liptákovho rozdelenia významových rovín hodnotenia minulosti došlo v skúmanom prípade k prepojeniu roviny oficiálnej, keď vládnucci režim inštitucionálne vytvára a reprodukuje istý historický naratív, ktorý mu slúži na vytváranie vlastnej legitimity, a roviny produkovanej historikmi ako zástupcami/tvorcami vedeckého diskurzu. Tí vzhľadom k štrukturálnym podmienkam nedokázali predstaviť vlastné, kritické hodnotenie historickej udalosti, ale spoluvytvárali oficiálny naratív. Ako som uviedol v úvode, v práci som sa bližšie zaoberal len rovinou vedeckého diskurzu. Keďže však dochádzalo k prepojeniam medzi rovinou vedeckého diskurzu a rovinou oficiálnou, načrtol som aspoň opis fungovania oboch.¹⁰¹ Pokiaľ ide o oficiálnu rovinu a konkrétne tematiku handlovského štrajku, na záver uvediem aspoň dve ukážky. K výročiam štrajku sa viazali rôzne aktivity. Napr. na 104. schôdzi Sekretariátu ÚV KSS (10. 10. 1980) sa v rámci uznesenia rokovalo o konaní ideologického seminára k 40. výročiu štrajku.¹⁰² Ďalej možno uviesť, že v Handlovej bola, prirodzene, inštalovaná aj pamätná tabuľa (dnes sa nachádza na Baníckom námestí na budove mestského úradu) s textom: „*Na pamiatku najväčšieho sociálneho štrajku handlovských baníkov na Slovensku v roku 1940, ktorý prerástol do odporu voči vtedajšiemu režimu. Organizačne štrajk podporovali nemecké odbory a ilegálna komunistická strana.*“

101 Oficiálnej rovine a jej vzťahu k historiografii som sa bližšie venoval v už citovanej štúdií: Šumichrast, A: *Analýza*, s. 259–292.

102 SNA, f. Ústav marxizmu-leninizmu Ústredného výboru Komunistickej, inv. č. 634.

The development of the Handlová strike (1940) and its instrumentalization in pre-November historiography

We can confirm the claim of the historiography of the state socialist period (1948–1989) that the Handlová strike (1940) represented a significant milestone. Regarding not significant immediate impact, with only a narrow scope, but in the end, the strike represents an essential breakthrough with a broader range. The whole communist thesis of the “national liberation struggle,” which grew until the communists took power in February 1948, stood partially on strike.

Within the history of the Ludak regime, the strike suppression was the culmination of one stage, after which came the era of Slovak National Socialism, which sharpened its measures in the socio-political sphere. For example, the liquidation of only official Christian trade union or efforts to stronger subordination of the working class. As for the reception of the strike as such, despite the various stages of development of the historiography of the state socialist regime, the narrative of the strike has not fundamentally changed. A more pluralistic description occurred as expected in the 1960s, but the basic theses were unquestioned. The historical basis of this event was completed in terms of the political needs of the time, from which the order for creation within the historical work was based.

In the case of the Handlová strike, a connection has occurred at the level of the official, when the ruling regime institutionally constructs and reproduces a certain historical narrative, which serves it to create its legitimacy, and the level produced by historians as representatives/creators of scientific discourse. Due to structural conditions, historians could not present their own, critical assessment of a historical event, but co-created an official narrative.

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.

